

– О превођењу непреводивог

У знак сећања на
Новицу Петковића

Пред нама су размишљања настала током ауторовог рада у својству главног уредника “Фандоринске библиотеке” Бориса Акуњина (дванаест књига – од *Азазела* до *Бројаница од жада*) и три његова романа из серије *Пелагија и...* (*Детективски роман из провинције*).¹ Књиге су припремане у сарадњи с проф. др Петром Буњаком, водећим преводиоцем пројекта и уредником.

Пројекат је омогућио да од 2004. године пратимо како је српски читалац прелазео пут од равнодушности према (још) једном непознатом имену до – љубави према новом руском писцу. Улогу прве препоруке одиграли су Ф. Достојевски, Л. Толстој, Н. Љесков, И. Буњин, М. Булгаков и други писци, с којима је књижевна критика с разлогом одмах повезала Акуњиново стваралаштво. С друге стране, управо културолошка засићеност романа Б. Акуњина отежала је њихово прихватање, јер је за кавалитетно разумевање захтевала одређена читаочева предзнања. Управо је ова последња, за рецепцију на први поглед “отежавајућа”, околност, изнедрена пишчевим даром, постала најважнији чинилац који је условио формирање очигледног интересовања у Србији (као и у Русији) за књиге Б. Акуњина. Лаки жанр је одиграо улогу својеврсног катализатора процеса.

¹ Сви преводи појавили су се у издању рачунарске фирме “Информатика”, Београд (2004–2009): *Азазел* и *Левјатан* (превод Соње Бојић; Удружење књижевних преводилаца Србије је, 2004. године, Соњи Бојић доделило награду “Јован Максимовић”, за најбољи превод руске прозе), *Турски гамбит* (превод Злате Коцић), *Ахилејева смрт*, *Крунисање* и *Дијамантска кочија* (превод Петра Буњака), *Посебни задаци* (*Жандар тик* и *Декоратер*, превод Славице Ђукић), *Државни саветник* (превод Олге Кирилове и Дејана Михаиловића), *Љубавница смрти* (превод Биљане Вићентић), *Љубавник Смрти* (превод Милене Ивановић и Петра Буњака), збирка приповедака и прича *Бројанице од жада* (преводи: Соње Бојић, Бобана Ђурића, Дејана Михаиловића, Петра Буњака, Славице Ђукић, Олге Кирилове, Милене Ивановић и Миодрага Сибиновића); *Пелагија и бели булдог* (превод Биљане Вићентић), *Пелагија и црни монах* (превод Соње Бојић), *Пелагија и црвени петао* (превод Милене Ивановић).

Под *непреводивим* се овде подразумева онај неодвојиви део сваког књижевног превода, условљен објективно етничком и језичком специфичношћу култура које у преводу “учествују”, а субјективно – *избором* преводиоца, његовим знањем, могућностима и односом према тексту. Две културе и човек чине затворен круг – што је резултат успешнији, теже је раздвојити узрок од последица.

Вилхелм фон Хумболт је дефинисао низ фундаменталних лингвистичких проблема који до данас стоје у центру научних расправа о језику; он је, између осталог, први који је језик повезао с менталитетом народа – “људском духовном снагом” која се конкретно испољава као “дух народа”. У једном писму Августу Шлегелу прецизно је приказао и суштину проблема превођења:

“Сваки превод је, по моме мишљењу, безуслован покушај да се реши у принципу нерешив задатак. Наиме, сваки се преводац мора неизбежно разбити о једну од две подводне стене: или се исувише дословно придржава оригинала занемарујући природу и језик сопственог народа, или особености сопственог народа поставља изнад оригинала”.² Расправе о стручним проблемима књижевног превода и данас се крећу у оквирима те класичне формулације.

На сајту “Руский журнал” објављен је одличан чланак Ирине Аделгејм “Непреводива игра речи (*Прим. прев.*)”, посвећен општим проблемима превођења. Чланак је, најпре, приказ пољског часописа *Пишкларенац* (*Pšekladenac*, излази од 1995), периодичног издања које је “намењено преводиоцима и свима онима које интересују питања међукултурне комуникације. Индикативан је већ круг проблема о којима се у овом стручном гласилу расправља: “колико преводац може да дозволи себи одступање од оригинала, у којим случајевима се превод претвара у самостално дело које само издалека личи на оригинал; какве су особености поетског превода и да ли је он у принципу могућ; [...] како представнику друге културе пренети елементе националног менталитета нераздвојиве од језика; какви се ’конфликти’ појављују при преводу на ’близак’ језик а који елементи остају ’непреводиви’ у сусрету граматичких система који су далеки један од другог...”.

Као што видимо, главни проблеми савременог превода и овде се виде на простору између неизбежних “подводних стена” В. фон Хумболта. У закључку занимљивих посматрања и размишљања, Ирина Аделгејм констатује да се “питање да ли се може избећи суморно признање: *непреводива игра речи* (*нап. прев.*), поставља и решава сваки пут као да је први, и преводиоцу, и читаоцу, и критичару”.

2 Гумбольдт В. фон, *Јзык и философия культуры*, Москва 1985.

У односу на конкретни текст наведено запажање је свакако тачно. Али, уопштено узев, проблем превођења непреводивог може се ако не “олакшати” онда бар учинити нешто јаснијим ако га укључимо у групу проблема који припадају семиотици и теорији комуникације. Размишљања Ј. М. Лотмана у његовој посмртно штампаној књизи *Култура и експлозија*³ сугеришу нам да је данас, изгледа, могуће одредити приоритете при неизбежном *избору* у пловидби између Хумболтових “подводних стена”.

Ако се сагласимо са ставом да је превод акт комуникације, да се у суштини своди на инваријантну структуру *ја–други*, онда се морамо сложити и с тим да се он мора потчињавати општим законима комуникације, при чему специфични проблеми превођења (и сама општа теорија превођења) постају само посебан случај у низу проблема, формулисаних и делимично решених у оквиру херменеутике, семиотике и теорије комуникације.

Односно, превод уметничког текста с једног језика на други може се разматрати као варијанта основног модела комуникације коју бележи Ј. М. Лотман према познатој схеми Романа Јакобсона

ПОШИЉАЛАЦ – ПОРУКА – ПРИМАЛАЦ.

Чини нам се да у контексту дијалога културâ варијанта тога модела ће бити:

ЈЕЗИК оригинала (КУЛТУРА оригинала) – ТЕКСТ ПРЕВОДА – ЈЕЗИК превода (КУЛТУРА превода).

Идеално разумевање између пошиљаоца и примаоца, по Ј. М. Лотману, претпоставља апсолутну идентичност пошиљаоца с примаоцем, што је могуће само на апстрактном нивоу вештачки створеног кода. Идеалан вид такве информације јесте преношење команди: “Ако замислимо постојање пошиљаоца и примаоца с истоветним кодовима, који су, уз то, и сасвим лишени сећања, разумевање међу њима биће идеално, али вредност пружене информације минимална, при чему ће и сама информација бити строго ограничена. Такав систем не може да извршава све разноврсне функције које се пред језик историјски постављају.”⁴

У оквирима језика који реално функционише, схватање компликују многостепена значења, будући да је језик сложенији систем знакова него код: “Језик – то је код плус његова историја”, како каже Ј. М. Лотман. Зато је “модел идеалне комуникације непримерен чак и за унутрашње општење човека са самим собом, јер се у томе случају подразумева

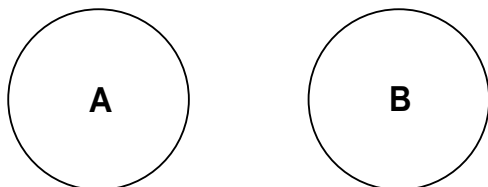
3 Лотман, Ј. М., *Култура и взрив*, 272.

4 Исто, 15.

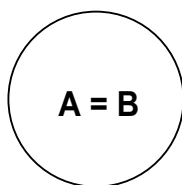

развијање драматичног дијалога унутар једне личности, а у човеку су, као што је познато, скривена најмање два принципа, који један с другим нису увек у хармонији. У нормалном људском општењу и, више од тога, у нормалном функционисању језика, лежи претпоставка о *полазној неидентичности говорника и слушаоца*” (курзив мој – О. К.).

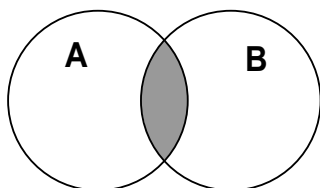
Механизам узајамног разумевања, наставља Ј. М. Лотман, гради се следећом динамиком: пошиљалац (А) и прималац (В) имају сваки свој “језички, историјски, културни, ментални простор [...] Ако се ти простори не додирну, комуникација је немогућа:

При идеалном поклапању ових простора, тривијалност општења поништава његов смисао (“идеално истоветни пошиљалац и прималац добро ће разумети један другог, али они немају о чему да разговарају”).⁵

Комуникација се стварно одвија у зони пресека језичких простора који учествују у дијалогу. Само постојање делимичног пресека језичких простора комуникацију чини могућом:

При томе се успоставља однос надметања двеју тенденција: тежње ка разумевању, која ће једнако покушавати да прошири област пресека два простора, и тежње ка повећању вредности саопштења, која ће максимално повећавати разлику између А и В.

Конечно, Лотман долази до, на први поглед парадоксалног, закључка који зачуђује својом једноставношћу, прецизношћу и дубином: “Простор пресека А и В постаје природна база за комуникацију. У

⁵ Исто.

складу с тим, очекивало би се да су делови ван пресека изузети из дијалога. Међутим, за комуникацију смо заинтересовани управо у ситуацији *која комуникацију отежава, а у крајњој линији, чини немогућом*. Штавише, што је тежи и неадекватнији пренос једног непресеченог дела простора на језик другог”, тим вреднија, у информационом и социјалном смислу, постаје сама чињеница постојања ове парадоксалне комуникације (курзив – О. К.).⁶

Примењен на превођење, механизам остаје исти, али комуникација постаје много сложенија зато што се језички простор на ком се она одвија проширује – на језик, историјско сећање, културу, менталитет различитих народа... како оригинала тако и превода; у превођењу је, дакле, сложеност комуникације удвостручена: “језик – то је код плус култура народа” коме тај код припада током целе његове историје, и чији је део тај народ и сâм.

Непреводивост на тај начин постаје неутуђиви део и природна последица *полазне неидентичности* пошилаоца и примаоца, која се, када се говори о различитим културама, вишеструко увећава.

Приступајући реализацији пројекта “Српски преводи Б. Акуњина”, и преводиоци и редакција суочили су се с низом преводилачких проблема са границе непреводивог, који су захтевали системска решења.

Будући да је било очекивано да серију књига једног писца преводе различити преводиоци, требало је пре свега избећи лексичке, стилске и остале неуједначености, и постићи да се исти предмети и појмови у различитим књигама исто називају.

Испоставило се да је најпре требало раздвојити тешко преводиве *појмове*, који захтевају посебан напор умешног, талентованог преводиоца, од оног што је *непреводиво средствима текстуалног превода* – предложити *принцип* превода у случајевима кад историјске реалије и појмови, који чине особеност културе оригинала, недостају или се неадекватно разумеју у култури реципијента.

* * *

Покушаћемо у овом чланку да детаљније размотримо само један од многобројних примера са којима се сусрећемо. Несумњиво је да се проблем (неизбежно) неадекватног преношења садржаја – тачније, његове веће редукције, јавља онда када с руског језика на српски (и не само на српски) треба превести лексема *интелигент* и *интелигенција*. Значењу руског термина *интелигент* близак је у Србији и западној традицији термин *интелектуалац*,⁷ чије је значење усмерено разликовању

⁶ Исто, 14–15.

⁷ Аналог за реч *интелигенција* у западној култури је *Intellectuals* (лат. *intelligentia; intelligere* – схватати). Српско значење лексема *интелигент, интелектуал / интелигенција* одговара значењима која оне имају у енглеском језику.

образованог човека, нарочито из круга умних радника, од људи који то нису. Шестотомни једнојезични *Речник српскохрватског књижевног језика*⁸ даје следећа одређења:

– **интелиген(а)т** – види: интелектуалац.

– **интелектуалац** – уман и теоријски образован човек; умни радник.

– **интелектуалка** – умна радница.

Међутим, у руском језику лексема *интеллектуал* није еквивалент лексеми *интеллигент*, то су речи с различитим значењима.⁹ Руска реч *интеллигент* у првом реду означава врсту духовно-моралног одређења личности.¹⁰

Једнојезички речник руског језика с почетка XXI века. Актуелна лексика (2007) одређује:

– **интелигент** – човек који се одликује тежњом ка знањима, културом понашања и чврстим моралним принципима (независно од нивоа образовања, врсте занимања и социјалног положаја); човек који се професионално бави интелектуалним радом.

– **интеллектуал** – човек који професионално користи своје умне способности, компетенцију; високообразован човек који је склон новаторству, стваралаштву.¹¹

Савремени руски речници појам *интеллигент* одређују помоћу појма *интеллигентност*. *Руска педагошка енциклопедија* интеллигентност дефинише овако:

“Својство човека које се исказује као тежња ка култури, разуму, схватању вредности и неопходности културе. [...] Интелигентност је неодвојива од индивидуализма, то јест од оријентације ка индивидуалности.

Интелигентност је ванкласна и ваннационална, она приморава човека да у себи савлада национална и друга ограничења. Тежња да се схвати, осети вредност сваке личности, чини интелигента заштитником слабих и одбачених; он је способен да иступа против већине, постаје особењак, уздајући се у свој страх и спремност на ризик. Интелигентност, ако се јавља као одређујуће својство личности, приморава интелигентног човека да у другоме човеку види не средство или предмет за деловање, већ носиоца другачијег, већ тиме вреднога мишљења, представника друге, потенцијално вредне културе. Интелигентност је неспојива с нетрпељивошћу и непопустљивошћу према другим људима. Способност интелигента да схвати, да разуме другога, испољава се као поштовање индивидуалности, непоновљивости других личности, како се поштује

8 *Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. 3, Нови Сад–Загреб 1967.

9 Вид. на пример, Гудков, Л. Д., *Интелигентъ и интеллектуалы*, *Знамя*, бр. 5, 1992.

10 Ово потврђују речници и литература.

11 *Толковъий словарь русскаго языка начала XXI века. Актуальная лексика* (8500 речи и израза). Редакција Г. Н. Скљаревски, Москва 2007.

своја, а не само општих социјалних, националних и сл. црта. Одређена неодлучност, уздржаност, које се често везују за изглед и манире интелегентног човека, објашњавају се управо том тежњом да разуме, да размишља, тежњом која руководи његовим емоцијама и активностима. Интелигентност се не може појавити сама по себи. Постоји уверење да је за то неопходно потребно морално искуство неколико генерација, које стварају традицију, и тек то ће деци омогућити да у пуној мери упију дух праве интелигентности”.¹²

Српска лексема *интелигенција* у трећем од четири значења која наводи *Велики речник страних речи и израза* (2006): “**интелигенција** – професионалци који се баве умним радом, односно *интелектуалци*”,¹³ само делимично (пре формално, него суштински) одговара руској збирној именици *интелигенција*.¹⁴

Дискусија о суштини сталежа интелигенције јавља се у Русији од њенога појављивања (тридесетих година XIX века).¹⁵ Садржај који се везује за њено комплексно схватање данас је умногоме митологизован, а његова интерпретација увек је зависила од полазних позиција и погледа на свет онога ко је о проблему расправљао.¹⁶ “Али ипак, шта је то интелигенција, како је ја видим и схватам? Ово је особено руски појам и његов је садржај пре свега асоцијативно-емоционалан”, како примећује академик Дмитриј Сергејевич Лихачов.

Почетком деведесетих година руско друштво се (по који пут!) враћа размишљањима о суштини појма *интелигент*, и о улози руске интелигенције. У расправама на петербуршком универзитету активно је учествовао истакнути филолог Д. С. Лихачов. Као резултат, настала је одредба: *интелигент* – то је образован човек с истанчаном савешћу, који се уз то одликује интелектуалном независношћу. По мишљењу Лихачова,

12 *Российская педагогическая энциклопедия*, у 2 тома, Москва 1999. С. 372.

13 Клајн, Иван / Шипка, Милан, *Велики речник страних речи и израза*, Београд 2006.

14 Ипак, кад се ово сагледа, јавља се и типолошка подударност. *Интелигентност* (у руском језику се дефинише као својство интелигента “независно од нивоа образовања, врсте занимања и социјалног положаја”). На исти начин и *интелигенција* у српском језику у прва два (основна) речничка значења издваја се као људска особина неvezана за образовање, занимање и сталеж: 1. *урођена* способност правилног схватања и расуђивања, ум, бистрина ума; 2. способност сналажења у новим ситуацијама, способност решавања проблема, проицљивост, оштроумност; [...] 4. способност компјутера да обрађује податке. (Клајн, Иван / Шипка, Милан, *Велики речник страних речи и израза*, Београд 2006).

15 *Культурология. XX век*, енциклопедија у два тома, том 1, стр. 254–255, Санкт-Петербург 1998.

16 Вид. Бердяев, Н. А., *Истоци и смисл рускогo комунизма* (репринт издања – Париз 1955), Москва 1990; Гиппиус, З. Н., Петербургские дневники, у: *Литература рускогo зарубежья*, антологија у 6 томова, том 1, књ. 2, стр. 176, Москва 1990; Вехи, *Интелигенција в России*, зборник текстова 1909–1910, Москва 1990; Лихачев, Д. С., *Русская культура*, Москва 2000.

“интелектуална независност веома је важна особина интелигенције. Независност од интереса партијских, сталешких, професионалних, комерцијалних, па чак обичних каријеристичких. [...] Контролор човекове слободе јесте његова савест. Савест га ослобађа користољубивих побуда. Користољубље и себичност човека само су споља (не и дубински) везани за човека. Савест и нессебичност део су људског духа, зато је једино поступак који се врши по савести – слободан поступак.”¹⁷

Савест и самосталност мишљења и Ј. М. Лотман такође сматра за важну црту свести интелигента:

“Још једна важна црта разликује интелигентног човека од неинтелигентног: он користи добро промишљене, сопствене идеје, и живот гради искључиво у складу са својим убеђењима; при томе може и да греши, али је спреман да за своје грешке плати и самим животом. Интелигентних људи је иначе мало. Зашто? Они су често прве жртве репресија. Различити диктаторски режими уклањају најпре баш ту групу људи. Тек затим долази ред на друге.”¹⁸

Д. С. Лихачов мисли да се руска интелигенција на руском тлу формирала природним путем, у оквиру европске хришћанске традиције. Исти став о повезаности с хришћанском традицијом заступа и развија и Ј. М. Лотман: “Лице интелигентности јесте лице високе социјалности, то су односи људи засновани на узајамном поштовању и безусловној љубави – то је лик мајке с дететом на рукама. То је и лик свих Богородица и, уопште, симбол што се протеже кроз целу историју човечанства.”¹⁹

Индикативно је да у чланку под називом “Руска интелигенција” Д. С. Лихачов, да би указао на вишезначност и сложеност проблема, пише: “Преживео сам многе историјске догађаје, исувише сам се нагледао невероватних ствари, и зато о руској интелигенцији могу да говорим дајући не њену тачну дефиницију већ размишљајући о оним њеним најбољим представницима који, с моје тачке гледишта, могу бити уврштени у категорију интелигената.”²⁰ (Треба се овде сетити и речи Блаженог Августина које Д. С. Лихачов цитира у чланку “О науци и ненауци”: “Ја знам шта је то само до тренутка док ме не питају – шта је то!”)

Садржај обухваћен руским лексемама *интеллигент/интеллигенция* у нераскидивој је вези с традиционалним вредностима руске културе и зато је толико важно да се у преведеној литератури тај садржај адекватно пренеси.

Вратимо се сад српским преводима Б. Акуњина.

“При более внимательном рассмотрении крестьяне оказались странноватыми. Многие в очках или пенсне, да и лица преобладали

17 Лихачев, Д. С., *Русская культура*.

18 Лотман, Ј. М., Из телевизијског циклуса “Беседе о руској култури”.

19 Исто.

20 Исто.

тонкие, непростодушные – признак, по которому на Руси *безошибочно отличают интеллигента*, даже если он наденет лапти и поддѣвку”: овде преводиолац *интеллигент* преводи као *интеллектуалац* (“Многи су имали наочари или цвикер, а доминирала су префињена лица, нимало простодушна – обележја по којима се у Русији *непогрешиво препознају интелектуалци* чак и кад обују опанке и обуку подјовку”).

“На того, кто произнес последнюю фразу, про подлость, немедленно накинулась одна из коммунарок, *крайне неинтеллигентным образом*”: овде је *интеллигентный* преведено као *интеллектуалан* (“Онога који је изговорио последњу реченицу, о подлости, сместа нападе једна комунарка, на нимало *интеллектуалан начин*”).

“По виду обычный крестьянин: в овчинном полушубке, в валенках, перепоясан кушаком, серая борода по-мужицки неухожена, руки грубые, с обломанными ногтями. Но посконность не изображает, говорит по-столичному, без сермяжности. И к народу-богоносцу, похоже, относится *без обычных интеллигентских слюней*”: овде је *интеллигентский* преведен као *популистички* (“Изгледао је као обичан селяк: кратка овчја бунда, ваљенке, припасан појасом, сива селячка ненегована брада, руке грубе, заломљени нокти. Али не кокетује блискошћу с народом, говори престонички, без селячке грубости. И према богоносцу-народу односи се, изгледа, без уобичајеног *популистичког балављења*”).

Мешања у преводу појма *интеллигент* са термином *интеллектуал* за коначну последицу имају то да је читаоцу ускраћено сазнање о специфичности овога појма за руски менталитет и културу, а цео његов садржај редукује се до значења “уман и теоријски образован човек; умни радник”.

Неодвојиви део сваког квалитетног дијалога култура јесте узајамно разумевање и узајамно *прихватање туђих* представа и схватања. И од *избора* преводиоца – да ли да маркира и артикулише или заобилази тежа значења – зависи непатвореност културног општења, чији је посредник превод.

Аутор овога чланка је убеђен да појам *интеллигент* у преводима с руског на српски треба јасно и отворено дати управо као *интеллигент*, односно *русизам* који захтева допунски вантекстуални коментар.²¹ Разуме се,

21 Овако је наведени проблем решен при припремању за штампу српског превода трилогије Василија Аксјонова *Московска сага*. Превод тога романа, који прати судбине неколико поколења руске интелигенције, ван контекста руске представе о појму “руски интеллигент” редакцији се учинио немогућ. Зато су у преводу сачувани изрази као што су: *скромнейшая русская интеллигентка*, *потомственный интеллигент* и др., као и лексеме *интелигенција/интеллигент*, и из њих изведене речи, а појму “руска интелигенција” и делимично њеном преводу – посвећен посебан чланак у Појмовнику за први том трилогије (Аксјонов В., *Московска сага*, “Информатика”, Београд 2008. Преводиоци: том 1 – Мирјана Грбић, том 2 – Наталија Ненезић, том 3 – Бобан Ђурић; редактори: Петар Буњак и Олга Кирилова; лектор и коректор Грозда Пејчић).

претенциозно је и помишљати да ће се код српског читаоца одмах створити јасна представа шта је то *русский интеллигент*, јер то није тако ни у руској култури. Но, може се претпоставити да ће се правилна представа о комплексном садржају тога појма с временом ипак формирати. Први корак у наведеном правцу неизбежно мора да учини текст превода у којем се преводилац определио за очување непреводивог појма у оригиналном облику, а не у корист превода који ће текст адаптирати према читаочевој незнању, занемарити или погрешно интерпретирати туђе садржаје, и на тај начин омогућити површну рецепцију. Читалац често није ни свестан да му је редуковани превод одузео могућност *властитог избора* – хоће ли, и у којој мери, учинити одређени напор како би непознато укључио у свој културни видокруг, или неће. Треба се надати да ће, захваљујући напорима специјалиста и преводилаца, и сложени појам “руски интеллигент” временом ући у српску културу исто онако као што се десило с појмом “јапански самурај”, “енглески денди”, “енглески центлмен” и томе слично.

“Реч ‘разумевање’ веома је лукава – написао је Ј. М. Лотман. – Нехотице се ствара утисак да је оно једнократан, по себи коначан чин. У бити, то је поглед у бесконачност. Поштен приступ састоји се у томе да се укаже на правац који води разумевању и на степен приближавања. [...] Ми желимо да схватимо догађаје прошлости, дела уметничке књижевности претходних епоха, али при томе наивно очекујемо да је довољно узети у руке занимљиву нам књигу, поред себе ставити речник овог или оног страног, древноруског или чак савременог руског језика – и схватање ће бити обезбеђено. У стварности, свако се саопштење састоји из два дела: од онога о чему се говори и од онога о чему се не говори. [...] Читалац који је унутар своје [...] културе, сналази се у томе. За странца или човека друге епохе потребно је специјално објашњење.”²² Развијајући даље ту мисао, М. Л. Гаспаров предлаже: “Коментар посвећен квалификованом читаоцу може се ограничити на прецизирање појединости, коментар за читаоца почетника обавезан је да пружи пре свега представе о култури у целини (све до упутстава: за лепо се сматрало то-и-то. Сам Ј. М. Лотман ове захтеве савршено је ускладио у свом сјајном коментару уз *Евгенија Оњегина*.)”²³

При преношењу акуњинске књижевне реалности крцате културним, литерарним, историјским назнакама (и у том смислу постмодернистичке) с руског културног тла на инострано, био је неопходан управо представљени “отворени превод непреводивог”: он додатно читаоцу открива садржај културно-историјских реалија. За читаоца превода, који се по правилу налази ван културе оригинала, квалитетан ће бити онај

22 Лотман, Ј. М., *Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII–XIX вв.)*. Искусство, Санкт Петербург 2008, 387. страна.

23 Гаспаров, М. Л., Предговор у: “Лекции о структуральной поэтике”, зборник радова *Ю. М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа*, Москва 1994, стр. 17.

превод који укључује, као неодојиви део, темељит вантекстовни коментар текста.²⁴ У том смислу тачно је речено: “Коментар – то је превод: превод туђе културе на језик наших схватања и осећања. [...] Коментар – то је *продужетак речника* (курзив – О. К.) [...] Превод почиње интерпретацију текста, коментар га наставља.”²⁵

Следећи поетику оригинала, редакција српских превода Б. Акуњина је одлучила да што више сачува реалije свакодневног живота Русије XIX и првих година XX века, да текстуални превод прошири увођењем адекватне историјско-културне информације. Иако је било бојазни да ће читаоцу детективских романа лингво-етнографски коментари засметати, да се коментар и лаки жанр не могу ујединити у једним корицама, нама је, изгледа, успело да то савладамо.

Време (превод прве књиге библиотеке *Авантуре Ераста Фандорина* изашао је 2004. године) је показало²⁶ да је масовна или, прецизније, *широка* читалачка публика Бориса Акуњина појава веома сложена, али засигурно не означава читаоце који су неспособни за допунски интелектуални напор, или од њега беже.

Испоставило се, такође, да је оних који су спремни да, уз игру, попуне своја знања кроз Појмовник (и више од тога) – много, и да српски читалац не само да не бежи од допунских напора, већ их, напротив, жели. Показало се и да су свесно акцентоване “тешкоће” нагласиле особеност Б. Акуњина, прошириле круг његових читалаца и уздигле културни статус издања.²⁷ У сваком случају, чини нам се да је литерарни подухват руског писца Бориса Акуњина пун погодак, пример правилно прорачунатих напора свих учесника у комуникацији – писца, читаоца, преводиоца.

* * *

Наше искуство превођења Б. Акуњина на српски језик сведочи да – у преношењу талентованог аутора посредством талентовано изведеног

24 Вид., на пример, чланке “реденгот“ и “суртук“ у коментару превода књиге Бориса Акуњина *Бројанице од жада*, “Информатика”, Београд 2009.

25 М. Л. Гаспаров. Комментарий: социальная и историко-культурная рефлексия // Новое литературное обозрение. 2004. № 66.

26 До 2009. године, штампано је три издања романа *Азazel*, друго издање *Турског гамбита* и *Левијатана*, а sazрела је потреба и за четвртим издањем *Азazel*, другим издањем *Ахилејеве смрти*, *Посебних задатака*, *Државног саветника* и *Крунисања*.

27 Управо овај приступ одредио је смер за формирање данас препознатљивог издавачког стила “Информатике“ и ликовне опреме њених књига: корице са широким допунским клапнама, које су споља и изнутра богато илустроване материјалом епохе (географске карте, костими, предмети примењене уметности, фотографије, уметничке слике), чиме је и визуелно настављена идеја појмовника-коментара – да се што потпуније предоче културноисторијске особености вантекстуалне раелности (компјутерски слог и дизајн корица првих 10 наслова “фандоринске библиотеке“ – Бранко Гаврић, остала издања – Војислав Симић; ликовни уредник Олга Кирилова).

превода – оно *истински национално*, без обзира на специфичност, одређену неприступачност разумевању ван своје средине, и уз неизбежан додатни читаочев напор и време, мора да пробуди *истинско интересовање*. Захваљујући управо самосвојности оно постаје опште људско добро, заиста занимљиво свима – део светске културе. Јер, сложени механизми интеркултурне комуникације у крајњој линији увек функционишу по напред наведеном парадоксу односно закону који је формулисао Ј. М. Лотман: *За комуникацију смо заинтересовани управо у ситуацији која комуникацију отежава, а у крајњој линији, чини немогућом*.

Неизоставност узајамних напора учесника квалитетне комуникације условљава и оправдава разлике међу њима. Свако на свој начин осећа, разуме и описује свет који га окружује, али нико појединачно није способан да га у потпуности обухвати и изрази: ванјезичка реалност може се изразити само узајамним напорима, и зато су сви учесници у комуникацији неопходни једни другима. “Постојање мноштва језика јесте полазна, првобитна ситуација; на њеној основи појављује се, касније, тежња ка јединственом, универзалном језику (ка јединственој коначној истини), односно оној секундарној реалности коју ствара култура. Однос између мноштва и јединствености спада у основне, фундаменталне ознаке културе”.²⁸

Предавања Ј. М. Лотмана о руској култури, емитована 1989. године,²⁹ завршавају се размишљањем о формирању и тумачењу појмова *интелигентност, интелигентни човек, интелигентно сазнање*. Кад сада слушам те касете (аматерске снимане с екрана на касетофон), схватам да је, за телевизијски аудиоторијум, велики научник “једноставно” преводио семиотички начин размишљања на свакодневни језик како би приближио гледаоцима опште законе комуникације: “Амерички психолог проучавао је однос мајке с бебом која још не говори [...] Снимао је у природним условима обичне мајке које хране бебе и разговарају с њима. Кад је потом пуштао тај филм, веома успорено, психолог је открио да мајка и дете као да узајамно измењују своје језике. Дете својом мимиком подражава мимику мајке, оно се труди да своје лице поистовети с њеним: оно се смеје кад се она смеје, оно производи звуке као и она. А шта чини мајка? Она одбацује свој људски језик, такозвани одрасли, и прелази на ‘гугутање’, имитира звуке дечјег говора. Та два бића – посебна, различита бића – која су повезана љубављу и узајамним интересом, да би ушла у свет другог – размењују језике. Свако од њих напушта сопствени језик и прелази на туђи, зато што је туђи језик – туђа личност. У томе смислу пред нама је модел сваког дијалога. Уверен сам да је то и модел

²⁸ Лотман, Ј. М., *Култура и взрив*, 9–10.

²⁹ Та предавања касније су постала основ његове књиге *Беседе о руској култури – живот и традиција руског племства XVIII и почетка XIX века (Беседе о русској културе. Быт и традиции русского дворянства /XVIII – начало XIX века/*, 1994.

интелигентности, зато што је суштина интелигентности – жеља да се разуме други човек, жеља да се схвати то што он има права да буде другачији, да не мора да буде онакав какав сам ја, да ми је занимљив управо зато што је другачији [...]“³⁰

Узајамно интересовање људи, и жеља да се схвати други неопходни су услови сваког дијалога, тим више дијалога културâ, у којем слој неразумљивог или другом неразговорног – неизмерно расте. За освајање тога затвореног дела садржаја интеркултурне комуникације потребно је много енергије, односно времена, рада, талента, а и материјалних трошкова... При томе, оно што је у свакој култури најбоље – аутентично и непоновљиво – спада управо у ту зону високе енергетске потрошње.

Питање шта треба сматрати непреводивим (средствима само *текстуалног превода*) сваки пут захтева пажљиво припремљен, филолошки компетентан одговор. Ипак, општи приступ проблему непреводивог – треба ли предочити или заташкавати садржаје испод врхова ледених брегова, као и сам процес савладавања компликованих значења – постао је јаснији. Вршећи данас свој *избор* (у алтернативи између сачувати – изгубити), преводилац се може ослонити на научна схватања која сугеришу да квалитетна комуникација неизбежно укључује и део неразумљивог или неизрецивог (као закономерну компоненту), што подразумева и допунски напор примаоца. Дакле, непреводивог се не треба бојати, треба га представити *баш као непреводиво*, отворено показати читаоцу где је граница туђе територије и где је он, читалац, ако је вољан да уложи време и напор, увек добродошао.

Можда ће свест о незаобилазним напорима потребним да се формира квалитетно узајамно разумевање, да се обави адекватни пренос и пријем, из културе у културу, “русизама”, “србизама”, “јапанизама”, “англицизама” итд., успорити процес губљења самосвојности култура у савременом глобализованом свету.

Олга Кирилова, руски филолог, историчар и тумач књижевности, преводилац. Дипломирала је на Универзитету *Ломоносов* у Москви, докторирала на Институту за славистику Руске Академије наука. Аутор бројних радова о српској књижевности XX века. Поред научног рада, бави се превођењем. На руском језику су објављени њени преводи Моме Капора, Ристе Трифковића, Драга Кекановића, Милорада Павића; с руског на српски језик превела је причу Сергеја Довлатова *Тешка реч*, седмо поглавље његове књиге *Наши*, роман Б. Акуњина *Државни саветник* и његову причу *Десетина гео проценџа*. Живи и ради у Београду.

³⁰ Лотман, Ј. М., Из телевизијског циклуса “Беседе о руској култури”.

